

A SZIGORÚ FORRADALMÁR

„Egyszer csak megjelent a láthatáron, a távolban egy fekete ing... Zordon egy ing volt – hát még a tulajdonosa! Vasalt kalapot hordott – el kell azt képzelni: olyan kalapot, amely tepsyszerű szélességben és keménységben keresztezte elszánt szemeit. Látszott rajta, hogy rendkívül keményen figyel nemcsak a művészeteket, de az erkölcsöket is...”¹ Kassák Lajos hatvanadik születésnapjára a szociáldemokrata párt kötetet jelentetett meg, mely egybegyűjtötte azoknak a kortársaknak a visszaemlékezéseit, akiket felkértek, és akik hajlandónak mutatkoztak arra, hogy emléket állítsanak a fekete kalapos, orosz inges, hosszú hajú, különleges egyéniségű művész pályájának. A kötet talán legérdekesebb, novellisztikus írását a szerkesztők Füst Milán tollából közölték. Ő sohasem tartozott Kassák követőinek a táborába, mint ahogy máshova sem, de mindig értékelte Kassák Lajos művészetét és egyéniségét.

Magyarországon ma a kormányssajtó előszeretettel támadja a függetlenséget: az intézményekét és az egyénekét is. Ennek egyik eszköze az ellenfelek ellehetetlenítése; a sajtó rendre *kommunistázik*, ha ellenfelet (s autonómiát) lát. A kommunizmus/kommunista ebben a beszédmódban a kirekesztés eszköze, az ellenség/ellenséges valamiféle vándormo-

tívuma, ami egyfelől szemantikailag tökéletesen értelmetlen, másfelől nem kevésbé történelmietlen is. A kormányzati propagandisták szemében szinte bárki lehet „kommunista” (megtámadott ellenfél), akár mai, akár egykori ellenzékiek, akár 1956 mártírjai, akár a hatalomnak valamely okból nem tetsző írók, művészek is. Az állami médiagépezet a kulturális intézmények megmaradt autonómiája elleni támadást 2018-ban jellemzően a Kassák Múzeum Tanácsköztársaságról szóló kiállítása – és e kiállítás katalógusa² – kapcsán indította. Kassák Lajos személye többször szóba került így a kormányzati médiumokban – meglehetősen méltatlan kontextusban.

1919 századik évfordulóján Kassák személyes példája kapcsán érdemes felidézni: az egyik alapvető kérdés a modern magyar történelem különböző korszakaiban az volt, hogy ki képes megőrizni személyes – és művészi – függetlenségét. (Erre természetesen a kommunista, szocialista vagy az úgymond polgári gondolkodású humanista művészeknek egyaránt lehetőségük volt.) Kommunistának lenni természetesen mást és mást jelentett a különböző időszakokban. A kommunizmus(ok)hoz való személyes viszony meghatározásában azonban mindenkor sokat számított az autonómia kérdése.

Az 1910-es évek végén a kommunizmus nemcsak Magyarországon, hanem Nyugat-Európában, sőt – a létező szocializmus hazáját, Szovjet-Oroszországot kivéve – szerte a világban, mindenhol haladó, progresszív eszmének számított. Magyarországi térnyerése ráadásul az értelmiség körében szorososan az avantgárd irodalom, képzőművészet megjelenéséhez köthető.³ Kassák Lajos tudatosan radikális művészeti programmal, a forradalom kommunista eszményéhez köthető, aktivista politikai elvekkel indí-

2 Albert Ádám: *Minden a mienk*. Kiállítási katalógus. Budapest, 2018, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum.

3 A kérdéskörrel részletesebben: Balázs Eszter *Művész vagy értelmiség? Avantgárd-szerepfelfogások Magyarországon (1915–1919)*. In Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklápátolás nemesércért – A hetvenéves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 2018, Napvilág, 26–40. o.; Balázs Eszter – Sasvári Edit – Szeredi Merse Pál (szerk.): *Művészet akcióban: Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*. Budapest, 2017, Petőfi Irodalmi Múzeum.

1 Füst Milán: *Kassák Lajos hatvan éves*. (Színház 1947. 9. sz. 12.) In Nádass József (szerk.): *Kassák hatvanadik születésnapjára. Emlékkönyv*. Budapest, 1947, Világosság, 14–15. o.

totta meg a folyóiratait⁴ és ebben az időben aktivizmusnak nevezett művészeti mozgalmát. Az ő közvetlen környezetén kívül is szinte minden jelentős költő, író, József Attilától kezdve Illyés Gyulán át Radnóti Miklósig, átmenetileg az amúgy megosztó személyiségűnek tartott Kassák Lajos (illetve az avantgárd) és hosszabb időre a kommunizmus hatása alá került. Még a később polgári íróként elkönyvelt Márai Sándort is csábította ifjúkorában az eszme és a mozgalom. A hazai haladó, baloldali értelmiség körében sokan úgy gondoltak Szovjet-Oroszországra (majd a Szovjetunióra), mint a világmegváltó kommunizmus lángjának hordozójára, a magasan lobogó vörös zászlók, vagyis a remény honára. „Kommunizmusuk” és a kommunizmusok a korban azonban természetesen sokfélék voltak.

A kommunizmusnak, mint közismert, létezett az első világháború alatt és után a művészeti mozgalmaktól független, a szovjet párt elveit követő politikai irányzata, pártja is. 1919. március 21-én Magyarországon a Forradalmi Kormányzótanács megalakulásával a kommunista párt (a Kommunisták Magyarországi Pártja) szerezte meg a hatalmat. A Tanácsköztársaság lett az első, a lenini példa nyomán, szovjet mintára létrehozott európai kommunista állam. Működését fokozott várakozás övezte baloldali, humanista értelmiségi körökben. Az új rendszerben nemcsak kommunista művészek vállaltak szerepet. A tizenegy tagú írói direktórium tagjai közül heten az 1918-ban megalakult Vörösmarty Akadémia alapítói voltak: Kassák Lajos mellett Babits Mihály vagy Móricz Zsigmond is; a direktórium elnöke pedig Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője lett.⁵ A Tanácsköztársaság 133 napja alatt azonban többen közülük megtapasztalták a lenini példa nyomán létrehozott (kommunista) állam mindennapi működését, eltávolodtak tőle, vagy éppen szembekerültek vele.

Kassák Lajosnak és a kommunista párt ve-

4 A jelentősebbek: *A Tett*, *Ma*, *Dokumentum*, *Munka*.

5 Németh Luca Anna: *Az irodalmi modernség egy szervezeti kísérlete – A Vörösmarty Akadémia története és szerepe a 20. század elejének irodalmi életében*. Filológia, 2012. 2. 48–79. o.

Lance Henson

DEAD ZONE TEXTS 4

VERSEK A HOLT ZÓNÁBÓL 4

Ahogy a szél átfúj a nádon.

Azokon

Halvány vízimadarakat látunk mozogni
a múlt halkuló hajnalán

A szél hirtelen mozgását halljuk
ahol a peyotl kaktusz dala és a homály
ember alakot formált

az ima idejére várva
egy olyan világért, amely végetlenséget remeg

amely soha nem tűnik el...

Élénk lombozat alatt vártak
szent neveiket suttogva

halkan suttogva
a szent útról
ahonnan nemrég érkeztek

GYUKICS Gábor fordítása

zetőinek a személyes viszonya már 1919 előtt is meglehetősen ellentmondásos volt. Az általa szerkesztett folyóiratok – előbb 1915 és 1916 között *A Tett*, majd annak betiltása után a *Ma* (1916–1925) – folyamatosan foglalkoztak eszmei-ideológiai kérdésekkel. A *Ma* 1918. november 20-án megjelenő úgynevezett világnézeti különszáma *Kiáltvány a kommunista köztársaságért* címmel közölt felhívást. Kassák Lajos *Kiáltvány a művészetért* című írása az aktivista mozgalom és a kommunista párt viszonyát taglalta. Hangsúlyozta, hogy a *Ma* megnyilatkozási formája a művészet, amely soha nem jelenthet egyet a

pártirodalommal: „Valljuk, hogy a művészet semmiféle osztályhoz vagy párthoz nem kötődhetik.”⁶ 1918-ban Kassák lakását állítólag csak egyetlen vékony fal választotta el a *Vörös Újság* szerkesztőségi helyiségétől. Németh Andor visszaemlékezése szerint ekkor „[h]allja Kun Bélát fel-alá járkálni a szobájában, hallja, amint teli tudóval diktálja frázisait. A kegyetlenül üres, ellentmondást nem tűrő mondatok a tenger bömbölésére emlékeztetik. A ceszaromániás rendelkezések felháborítják. Ide jutott a kommunista mozgalom?”⁷ Kahána Mózes visszaemlékezése szerint a „tizennyolc-tizenkilences esztendő Kassákja rajongott a bolsevik forradalomért”, viszont „süket volt minden párttaktikai és szervezeti kérdésben már csak azért is, mert magát pártonkívüli forradalmárnak s a művészetet pártokon felülinek tartotta és nyilvánította”. Az ő számára a művész autonómiája volt elsődleges. Saját magát és körét mindazonáltal „forradalminak” tekintette. Kahána így idézte meg akkori alakjukat: „A *hosszúhajúk* néven volt ismeretes az az asztal, az a társaság abban a kávéházban és már-már a sajtóban is. Legalább öt hosszúhajú pópafej ült ott délutánoként: Kassák a főpap, fekete orosz ingben, Mácza János a főkritikusunk fehér orosz ingben, Uitz, képzőművészeink feje orosz ing nélkül, egy (csak egy) az ifjú költők közül, Szélpál Árpád, vörös orosz ingben...”⁸

A kommunista párt belső köreiben nem fogadták túlzott lelkesedéssel Kassák Lajosnak a művészetéről, valamint a pártirodalom lehetőségéről vagy inkább lehetetlenségéről vallott nézeteit. Kassák Lajos nem támogatta a hivatalossá váló tömegkultúra eszményét, és nem engedte, hogy a *Mát* a Tanácsköztársaság hivatalos lapjává tegyék. A tanácsállam napjaiban is mindvégig a művészet és a művész függetlenségét képviselte.⁹ 1919. június

12-én az Országos Pártgyűlésen Kun Béla szónokolt arról, hogy a diktatúrára a szellemi életben is szükség van. Majd a következő napon ismét visszatért a kérdésre, és a *Mát* ekkor már „a burzsoá dekadencia termékének” nevezte. Kassák Lajos a *Ma* hasábjain sértett méltósággal utasította vissza a vádak; leveleiben „okosan félreállt” munkatársakról írt; a kommunista párthoz és a hatalomhoz való viszony ugyanis megosztotta a lap szerzőit.¹⁰ A Szellemi Termékek Országos Tanácsának nevezett hivatal egy 1919. július 15-én kelt levélben értesítette Kassákot arról, hogy „papírhiány miatt” – más folyóiratokhoz hasonlóan – a *Ma* megjelenését is beszünteti.¹¹

A magyar avantgárd folyóiratának szerzői más magyar művészekhez, értelmiségiekhez hasonlóan a forradalom bukása után bécsi emigrációba kényszerültek.¹² A *Ma* szerkesztői-művészei, a korábbi ellentétek ellenére, továbbra is magukénak tekintették „a forradalmak” hagyományát, és a bécsi emigráció életének fontos szervezői lettek. Az első Bécsben megjelent számban Kassák Lajos felhívással fordul a világ művészeihez: „A forradalom káoszában nyújtsátok kezeteiket, hogy egyvérűséggel összecsengjen bennünk a forradalom harmóniája. Az osztályérdekeken túl az emberiség érdekeiért. Az osztály diktatúrája fölött az eszme diktatúrájáért.” Ha a Tanácsköztársaság világa nem is, a kommun bukása után annak hagyománya vállalható lett a számukra: „A forradalom él bennünk és velünk. És ha bebörtönzött arénákból is, velünk a fiatalság erejével és a hit bokros tisztaságával.”¹³ A *Ma* azonban a bécsi emigráció évei alatt is elsősorban az „új művészet” forradalmát, például a dadaizmust és a konstruktivizmust követte, s nem a kommunista párt irányvonalát.

6 *Ma*, 1919. Első világnézeti különszám.

7 Németh Andor: Kassák Lajos: egy ember élete. *Nyugat*, 1935. I. 62. o.

8 Kahána Mózes: Iratlan könyvek könyve. Budapest, 1969 436–437. o.

9 Pomogáts Béla: Kassák Lajos a forradalomban. *ItK*, 1986, 525–528. Babits Mihály és az „ellenkultúra” képviselői a Tanácsköztársaságban. *Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Vác, 2013, Mondat Kft., 364–374. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/115865/.../367_374_Sipos_Lajos.pdf (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 10.)

10 Levél Kun Bélának a művészet nevében. *Ma*, 1919. június 15. IV/7. 146–148. o.

11 *A Tett (1915–1916)*, *Ma (1916–1925)*, *Kétszer kettőből 2x2 (1922)*. *Repertórium*. Összeáll.: Illés Ilona. Budapest, 1975, Petőfi Irodalmi Múzeum.

12 Nádass József: Arcképvizlat Kassák Lajosról. In Illés Ilona – Taxner Ernő (szerk.): *Kortársak Kassák Lajosról*. Budapest, 1976, Petőfi Irodalmi Múzeum, 20. o.

13 Propaganda. *Ma*, 1920. május 1. V/1–2. 20. o. A forradalom (a Tanácsköztársaság) hagyományát a későbbiekben is ápolta a lap. 1919. március 21. *Ma*. 1921. március 15. V/5. 54. o.

Később az új művészeti irányzat, a kommunista pártok által támogatott *proletkult* osztotta meg a *Ma* művészeit.¹⁴ Kassák a proletárművészettel kapcsolatban ugyancsak határozott álláspontot fogalmazott meg, ezúttal is a művészet autonómiáját és elsődlegességét hirdetve: „Sem művészetet a proletariátusnak, sem proletárművészetet. Az első eset a művészet életformáló erejének tagadását jelentené, a második esetben teljesen tárgytalan a kérdés – mert proletárművészet csak úgy nem képzelhető el, mint proletármatematika.”¹⁵ A *Ma* szerzői közül Barta Sándor ekkor még hevesen támadta a *proletkult* képviselőit: „vörös művészek, hisztérikus propagandaszínésznők, kik egyetlen hunyorítás nélkül végnyi cinóberkokárdákat húznak ki az orrlyukaikból”.¹⁶ A folyóirat munkatársai azonban, a korabeli kommunista mozgalom hatására is, fokozatosan eltávolodtak Kassák Lajostól és szigorú elveitől. Barta Sándor például 1922-ben fordított hátat a *Mának* és az aktivista mozgalomnak, s indított új lapot *Akasztott Ember* címmel¹⁷, amely az „egyetemes szocialista kultúra orgánuma” kívánt lenni.¹⁸ Mácza János 1923-ban, Barta Sándor és Újvári Erzsébet 1925-ben költözött Moszkvába. Barta, aki korábban meglehetősen kritikus volt a *proletkult*tal szemben, utóbb verset írt a termelési tervről és a Magyitogorszki vaskohókról is.¹⁹ (Korábban *A zöldfejű ember*²⁰ című verse vagy a *Mese a moszatzöld emberről*²¹ című prózája még a dadaizmus és Kassák Lajos hatását tükrözte.)

Az új művészet, az aktivizmus kismesterei, a kommunista ideológia jegyében függetlenedtek végül mesterüktől. Ez mindegyikük

esetében a formai kísérletezés végéig, végső soron pedig az avantgárddal való szakítást is jelentette. Az új pártos művészet hatása alatt azt hirdették, hogy Kassák Lajos adta fel korábbi elveit, sem gondolkodása, sem művészete nem forradalmi már. Kassák Lajos visszaemlékezések szerint fuldoklott a dühtől, de összeszorított fogakkal dolgozott tovább: újabb munkatársakat szervezett a lap köré, és próbálta életben tartani a *Mát*. Továbbra is tartotta magát ahhoz a művészi attitűdhez, amit egyedül forradalminak tekintett akkor és később is: a bárminemű hatalomtól független művész autonómiáját.²²

„Kezdetől fogva ritka erővel élt benne a törekvés, hogy kialakítsa önmagát, és ehhez a kialakított önmagához húzódjon”²³ – írta róla Komlós Aladár. Kassák Lajos ugyancsak ellentétbe került az 1948 után kiépülő rendszerrel, amelynek művészetpolitikája olykor „kispolgárinak” bélyegezte őt.²⁴ Többek szemében az államszocialista (kommunista) diktatúra évtizedeiben is ő testesítette meg azt a valódi függetlenséget, emberi és művészi autonómiát, amely minden diktatórikus rendszernek az igazi ellenfele. Kassák Lajos, a szigorú forradalmár magatartása már 1919-ben jelképpé vált. Ma, a Tanácsköztársaság századik évfordulóján erre is lehet, sőt érdemes emlékezni. Füst Milán fent idézett írásában így hajtott fejet a „vasalt kalap” viselője előtt: „elhatároztam, hogy meghódítom s megnyerem őt a nyárspolgári öltözetek számára. De nem lehetett. [...] – Viszont csodálatosképpen mind a feketeségei és karakán-ságai ellenére vagy éppen azért – de nyilván más oknál fogva is –, személye és művészete annál jobban kezdett érdekelni...”²⁵

14 A *Proletkult* (Пролеткульт) Szovjet-Oroszországból induló művészeti mozgalma a munkásosztály művészete kívánt lenni. Hatott Komját Aladár és Uitz Béla kommunista lapjára, az *Egységre* (1922–1924) vagy a *Kassai Munkás* (1907–1937) körére is.

15 Az Alkotó Művészek Provizorikus Moszkvai Internacionális Irodájának kérdései a magyarországi aktivista művészekhez. *Ma*, 1920. november 1. VI/1–2. 18. o.

16 *Ma*, 1921. szeptember 15. VI/9. 120. o.

17 A lap címét a Tanácsköztársaság után kivégzetteknek emléket állító Barta Sándor vers után kapta.

18 Manifestumnak. Als Manifest. *Akasztott Ember*. 1. sz. 1–2. o.

19 Barta Sándor: *Utazik a brigád* (1931), *Öntés* (1932). In Barta Sándor: *Ki vagy? Válogatott versek*. Budapest, 1987, Szépirodalmi, 108., 114. o.

20 Barta Sándor: *A zöldfejű ember*. *Ma*, 1921. január 1. VI/3. 22–23. o.

21 Barta Sándor: *Mese a moszatzöld emberről*. *Ma*, 1922. február 1. VII/3. 36–40. o.

22 Megjegyzendő, hogy a kassáki attitűdöt Lukács György marxista esztétikája is kispolgárinak bélyegezte, Lukács György: *Magyar irodalom – magyar kultúra*. In: Lukács György *válogatott művei*. III. Szerk. Fehér Ferenc – Kenyeres Zoltán. Budapest, 1970, Gondolat. Vas István válasza Lukács Györgynek az ő könyve kapcsán megfogalmazott Kassák-kritikájára: *Kispolgári kompromisszum – Kassák*. In Vas István: *Az ismeretlen isten*. Budapest, 1974, Szépirodalmi, 51–55. o.

23 Komlós Aladár: *Kassák Lajos és a démona*. In Illés Ilona – Taxner Ernő (szerk.): *Kortársak Kassák Lajosról*. Budapest, 1975, Petőfi Irodalmi Múzeum, 66. o.

24 Jóllehet 1948-ban rövid időre országgyűlési képviselő lett, 1949-től már nem jelenhettek meg művei, s 1953-ban még a kommunista pártból is kizárták.

25 *Kassák hatvanadik születésnapjára. Emlékkönyv*. Szerk.: Nádass József. Budapest, 1947. Világosság, 15. o.